

EBÜ KÂLİCÂR

Mart 1044'te Celâlüddeve'nin ölü- mü üzerine oğlu el-Melikü'l-Azîz'e bi- at eden Türk askerlerini büyük para- lar vererek kendi tarafına çekti ve Eylül 1044'te Bağdat'ta adına hutbe okut- tu. Büveyhîler'e tâbi olan Annâzîler, Mervânîler ve Mezyedîler de onu met- bû tanıdılar. Böylece Büveyhî hânedâ- nının başına geçen Ebû Kâlicâr aynı yıl Bağdat'a girdi ve Abbâsî halifesinden Muhyiddin unvanını alarak emirü'l-üme- râ oldu.

Ebû Kâlicâr daha sonraki dört yıl bo- yunca, süratle genişleyen Selçuklu gücü- ne karşı topraklarını korumaya çalıştı. Şîraz'ın etrafını surlarla çevirdi. 1044'te Hemedan, 1045'te İsfahan Kâkûyîler'i Ebû Kâlicâr'ı metbû tanıyarak Tuğrul Bey'in adına okunmakta olan hutbeye son verdiler. Ebû Kâlicâr, aynı yıl Cibâl'in güneybatısına karşı saldırıya geçen İbrâ- him Yinal'ın emrindeki Selçuklu kuvvet- lerine karşı koymak istediye de salgın hastalık yüzünden nakil hayvanlarından çoğunun telef olması sebebiyle planını gerçekleştirmedi. Fakat daha sonra Sel- çuklular'la başedemeyeceğini anlayarak 439'da (1047-48) Tuğrul Bey ile bir ba- rış antlaşması imzaladı ve kızını Tuğ- rul Bey'e verip Selçuklular'la akrabalık kurdu. Bunun üzerine Tuğrul Bey İbrâ- him Yinal'a, Büveyhî topraklarına bir as- kerî harekete kalkışmaması tâlimatını verdi. Ancak bu barış imparatorluğun doğusunda bozuldu. 1048'de Kavurd Bey kumandasındaki Selçuklu kuvvetleri Kir- man'a saldırdı. Büveyhîler'in Kirman va- lisi Kavurd'un emrine girdi. Bunun üze- rine Ebû Kâlicâr, âsi valiyi cezalandırmak ve Kirman'da otoritesini yeniden kur- mak için harekete geçti; fakat hedefi- ne ulaşmadan 4 Cemâziyelevvel 440'ta (15 Ekim 1048) Kirman'ın Cennâb mev- kiinde vefat etti.

Ebû Kâlicâr Şîraz'da iken Müeyyed- Fiddîn adlı bir Fâtımî dâisinin etkisin- de kalarak bir kısım Deylemlî askerlerle birlikte İsmâîlîliğe girmişti; fakat dört yıl sonra bu hareketin Abbâsî halifesi- yle olan münasebetlerine zarar vereceği- ni düşünerek söz konusu dâiyi toprak- larından uzaklaştırdı.

Ebû Kâlicâr'ın vefatından sonra büyük oğlu Hüsrev Fîrûz, el-Melikü'r-Rahîm la- kabıyla Bağdat'ta emirü'l-ümerâ olur- ken diğer bir oğlu Ebû Mansûr Fülâd Sü- tûn da Büveyhîler'in Fars kolunun başı- na geçti.

BİBLİYOGRAFYA:

İbnü'l-Belhî, *Fârsnâme* (nşr. G. Le Strange — R. A. Nicholson), London 1921, s. 119, ayrıca bk. İndeks; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VIII, 21, 62-65, 96, 108, 119, 139; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, 323, 337-339, 346-347, 355, 359-360, 367-368, 374-376, 403, 406-409, 414, 423, 430-431, 453-455, 467-469, 495-496, 510-511, 516-517, 524-531, 534, 536, 540, 547-548; Kirmâ- nî, *'İkdû'l-'ulâ li'l-mevkıfî'l-a'la* (nşr. Ali Mu- hammed Âmirî Nâinî), Tahran 1311, s. 69; Ze- hebî, *A'lamü'n-nübelâ*, XVII, 631; Müstevfî, *Târîh-i Güzide* (Nevâi), Tahran 1364, s. 424-425; Mîrhând, *Ravzatü's-safâ*, IV, 172, 174-177; Hândmîr, *Habîbü's-siyer*, Tahran 1333, s. 436-437; Mafizullah Kabir, *The Buwayhid Dynasty of Baghdad (334/946-447/1055)*, Calcutta 1964, s. 98, 100-101, 104-106, 109-113; H. Busse, *Chalif und Grosskönig: Die Buyiden im Iraq (945-1055)*, Beyrut 1969, s. 98 vd., 110 vd., ayrıca bk. İndeks; Bosworth, *İslâm Devletleri Tarihî*, s. 119-120; a.mlf., "The Political and Dynastic History of the Iranian World (A. D. 1000-1217)", *CHIr*, VI, 39-40, 58-59; Harold Bowen, "The Last Buwayhids", *JRAS* (1929), s. 227-235; a.mlf., "Abû Kâlid- jâr", *El²* (İng.), I, 131-132; A. D. H. Bivar — S. M. Stern, "The Coinage of Oman under Abû Kâlicâr the Buwayhid", *Numismatic Chronic- le*, XVIII, seri 6, London 1958, s. 146-156; Henri Laoust, "Les Progrès du Sunnisme Sous le Califat d'al-Qaim de 422/1031 A 450/1058", *REI*, XXXVI (1968), s. 77, 79, 84-86; Cl. Huart, "Ebû Kâlicâr", *IA*, IV, 32-33; Erdoğan Merçil, "Büveyhîler", *DİA*, VI, 497.

AHMET GÜNER

EBÜ KÂMİL

(أبو كامل)

Ebû Kâmil Şücâ'

b. Eslem b. Muhammed

b. Şücâ' el-Hâsib el-Mısırî

Doğu'da ve Batı'da etkili olmuş
İslâm matematikçisi.

Cebir alanında Muhammed b. Mûsâ el-Hârizmî'den sonra eserleri zamanı- mıza ulaşan ilk matematikçi olup eski İslâm cebir geleneğinin son temsilcisidir. Hârizmî, Abdülhamîd b. Vâsî' b. Türk ve Sind b. Ali gibi kendinden önceki İslâm matematikçilerinin yanı sıra eski Yu- nan matematikçinden, özellikle Heron ve Öklid'den (Euclides) etkilenmiş olması muhtemeldir.

İlk dönem klasik kaynaklarında bilgi bulunmadığı için hayatı hakkında he- men hemen hiçbir şey bilinmemekte, yakın yıllara ait çalışmaların bazılarında Ahmed b. Tolun zamanında (868-884) Ka- hire'de yaşadığı ve gemi inşaat mühen- disisi veya yapımcısı olarak, bazılarında ise bazı valilerin yanında muhasip ola- rak çalıştığı söylenmektedir. Ancak Hâ- rizmî'den sonra geldiği (ö. 236/850 [?])

ve *Kitâbü'l-Cebr ve'l-mukâbele* adlı eserinin de Ali b. Ahmed el-İmrânî el-Mevsilî (ö. 344/955) tarafından şerhedil- diği göz önüne alınırsa Ebû Kâmil'in bu iki zatın ölüm tarihleri arasındaki zaman diliminde yaşadığı kabul edilebilir.

Eserleri. Ebû Kâmil'den bahseden ilk kaynak İbnü'n-Nedîm'in *el-Fihrist*'i olup ona *Kitâbü'l-Felâh*, *Kitâbü Miftâhî'l-Felâh*, *Kitâbü'l-Cebr ve'l-mukâbele*, *Kitâbü'l-'Aşir*, *Kitâbü't-Tayr*, *Kitâbü'l-Cem^c ve't-tefrîk*, *Kitâbü'l-Haşa^ceyn*, *Kitâbü'l-Misâha ve'l-hendese* ve *Kitâbü'l-Kifâye* adlı eserleri nisbet etmektedir. Bunlardan *Kitâbü'l-Cebr ve'l-mukâbele* ile *Kitâbü'l-Misâha ve'l-hendese* dışındakilerin Arapça metinle- ri bugüne ulaşmamıştır. 1. *Kitâbü'l-Cebr ve'l-mukâbele*. Ebû Kâmil'in en önem- li ve en ünlü eseri olup *Kitâbü's-Şâmil* adıyla da bilinmektedir. Uzun zaman- dan beri Latince ve İbrânîce tercümeleri aracılığıyla tanınan eser, Ali b. Ahmed el-İmrânî'den başka İstahrî (IV./X. yüz- yıl), Ebû'l-Kâsım el-Kureşî ve İbrâhim b. Ömer es-Sübînî (ö. 858/1454) tarafın- dan da şerhedilmiştir; ancak bunların hiçbir zamanımıza ulaşmamıştır. İbn Haldûn bu eseri, Hârizmî'nin kitabından sonra cebir alanında yapılmış en güzel çalışma olarak nitelendirmekte, şerhle- rinin en güzeli olarak da Kureşî'ninkini göstermektedir (*Mukaddime*, III, 1129). Daha sonra İslâm matematikçileri ve Kâ- tib Çelebi de Ebû Kâmil'in bu kitabını Hâ- rizmî'ninkinden sonra cebir sahasında yazılmış en önemli eserlerin başında zik- retmişlerdir (İbnü'l-Mecdî, *Hâviyyü'l-lü- bâb*, vr. 101^b-102^a; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1024). *Kitâbü'l-Cebr ve'l-mukâbele* üç bö- lümden oluşmaktadır. Birinci bölümde temel cebirsel ifadeler ve işlemlerle basit (müfredat) ve katışık (mukterenat) denklemler incelenmekte, dolayısıyla bu bö- lüm yapı bakımından Hârizmî'nin eseri- nin ilk bölümünü andırmaktadır. Ebû Kâ- mil'in burada ele aldığı konulara getir- diği en önemli yenilik, irrasyonel sayıla- rı mukterenat denklemlerin kökleri yan- ında katsayılarında da kullanmasıdır. Eserin ikinci bölümünde cebirsel yöntem- lerin geometrik problemlere uygulan- ması gösterilmektedir. Ancak burada kullanılan geometri Hârizmî'ninki değil Öklid'inkidir. Üçüncü bölümde ise mo- dern matematikte "diofantik denklemler" adı verilen belirsiz denklemler ele alınmıştır. Matematik tarihçilerince ka-

bul edilen genel görüş, Ebü Kâmil'in belirsiz denklemlerin çözümünde bağımsız olduğu şeklindedir. Eserin son kısımlarında bazı cebirsel problemler ele alınmakta ve sonlu dizilerin toplamıyla ilgili bazı kurallar incelenmektedir. Ayrıca bu kısımlarda Hârizmî'nin bugün mevcut olmayan başka bir eserinden de alıntılar yapılmıştır. Eserde Hârizmî'nin daha önce ortaya koyduğu cebir bilgileri tekrar ele alınmış, ayrıca bunlara yeni bilgiler eklenmiştir. Ebü Kâmil bu çalışmasında Hârizmî'nin eserinin yarısını kaplayan muâmelât, mesâha ve vesâyâ problemlerine yer vermemiş, bu tür konular için ayrı bir kitap telif etmiştir. Bu tutumu ile cebirin bağımsız bir alan olduğunu vurgulamak istediği söylenebilir. Bu konuda Ebü Kâmil cebir ilmine Hârizmî'den farklı bir şekilde yaklaşmaktadır. Ona göre cebir bilinmeyenin tesbitinde kullanılan bir yoldur ve muhtevası gereği diğer bilinmeyeni tesbit etme yollarından farklıdır. Ayrıca cebir tarihinde ilk defa cebirin hesabı da ihtiva edecek şekilde genişletilebileceğini görmüştür. Hârizmî problemleri ve çözümlerini tek bir yolla sergilemiş, böylece cebir sürekli bir tekrar niteliği kazanmıştır. Ebü Kâmil ise cebirin mekanik bir işlem olmadığını, tam tersine sürekli yaratıcılık gerektiren bir alan olduğunu vurgulamış ve daima ortaya koyduğu çözümlerle oynayarak genel sonuçlar vermeye çalışmıştır. Ayrıca bu eseriyle cebiri ve dayandığı ilkeleri Öklid geometrisi üzerine oturttarak sıkı mantık kurallarına bağlamış ve her türlü cebirsel ifadenin geometrik açıklamasını vermiştir. Yine Hârizmî'den farklı olarak irrasyonel sayıları geniş biçimde cebirsel denklemlere uygulamıştır. Bunlardan başka İslâm cebir tarihinde ilk defa x^2 'den büyük kuvvetleri kullanan matematikçi de Ebü Kâmil'dir. Kuvvetlerin toplamı kaidesinden hareketle cebirsel işlemlerde x^8 'e kadar olan kuvvetlere geniş bir şekilde yer vermiştir. Ancak cebirin cezir, mal ve adet, müfred gibi temel kavramlarında Hârizmî'yi takip etmiş, temel cebirsel ifade ve denklemlerin yanında karekök ile yapılan toplama ve çıkarma formüllerini de açık olarak vermiştir. *Kitâbü'l-Cebr*'in iki Arapça nüshası ile bir İbrânîce ve bir Latince tercümesi ele geçmiş olup (Sezgin, V, 281) Arapça nüshalarından sadece Beyazıt Devlet Kütüphanesi'ndeki nüsha (Kara Mustafa Paşa, nr. 379, 111 varak) tamdır ve Fuat Sezgin tarafından tıpkıbasım

olarak yayımlanmıştır (Frankfurt 1986). Meşhed'de Âsitân-ı Kuds Kütüphanesi'nde bulunan (Riyâza, nr. 98, 23 varak) diğer nüsha ise eksiktir. Mantualı Mordekhai Finzi'nin (ö. 1460 [?]) yaptığı İbrânîce tercüme, ilk önce J. Weinberg tarafından Almanca (*Die Algebra des Abū Kāmil Soğā ben Aslam*, Münih 1935), daha sonra da Martin Levy tarafından İngilizce tercümesiyle birlikte yayımlanmıştır (*The Algebra of Abū Kāmil*, Madison 1966); ancak Arapça metne göre İbrânîce metin eksik görünmektedir. Latince tercüme ise aslı üç bölüm olan eserin sadece ilk iki bölümünü ihtiva etmektedir. Bu tercüme L. C. Karpinski tarafından incelenerek Almanca'ya tercüme edilmiş ve bir makale ile ilim âlemine tanıtılmıştır ("Algebra of Abū Kāmil Shojā ben Aslam", *Bibliotheca Mathematica*, XII, Leipzig 1911-1912, s. 40-55). 2. *Kitâbü'l-Ṭarâ'if fi'l-ḥisâb. el-Fihrist*'te zikredilmeyen kitap, belirsiz denklemlerle çözülebilen problemler konusunda zamanımıza ulaşan en eski Arapça eserdir. Bu tür problemlerle daha önce Diophantos (III. yüzyıl), Kustâ b. Lûkâ tarafından *Şinâ'atü'l-cebr* adıyla Arapça'ya tercüme edilen *Aritmetika* adlı eserinde ilgilenmiştir. Ancak Diophantos büyük oranda, denklemlerin kökünü gerçekleyen rasyonel sayıları dikkate almıştır. Ebü Kâmil ise çözümü gerçekleyen bütün tam sayıları incelemeye çalışmaktadır. Bilindiği kadarıyla Hintli matematikçi Âryabhat da (V. yüzyıl) belirsiz denklemleri ele almış ve çözümlerinde sürekli kesirleri esas tutan "kuttaka" (dağılma) yöntemini kullanmıştır. Daha sonra yine bir Hintli matematikçi olan Bhaskara, 1150 yılında kaleme aldığı *Vijaganita* adlı eserinde belirsiz denklemlerin tam sayılarla çözümünü geniş bir şekilde incelemiştir. Bununla birlikte Ebü Kâmil'in Hint yöntemlerini bilip bilmediği tartışmalıdır. Ancak onun Hintliler'i takip ederek problemlerinde bilinmeyen değerlerin yerine büyük oranda kuş kullandığı görülmektedir. Dolayısıyla Ebü Kâmil ile Hintli matematikçilerin problemleri arasında bir şekil benzerliği vardır; ayrıca *et-Ṭarâ'if*'in mevcut tek yazmasında görülen meçhul bir şârihin düştüğü notlardan hareketle Ebü Kâmil'in bu metotlardan haberdar olduğu da düşünülebilir. Ancak genel kanaat onun bu tür problemlerden haberdar olduğu, fakat çözümlerinde tamamen bağımsız hareket ettiği şeklindedir. Ebü Kâmil'in incelediği problemlerin tamamı, iki denklem-

den oluşan birinci dereceden üç, dört ve beş bilinmeyenli bir denklem sistemine indirgenmektedir. Bu sebeple zikrettiği problemler, modern matematik diliyle

$$ax + by + cz + \dots = 100$$

$$x + y + z + \dots = 100$$

şeklinde ifade edilebilir. Denklem sistemindeki x, y, z gibi bilinmeyen değerlerin karşılığı ise tam sayı olmak zorundadır; çünkü bizzat kendisi denklemlerdeki bilinmeyen değerlerin yerine kuş, kılıç, kargı, adam, kadın ve çocuk gibi varlıkların konulabileceğini ifade etmektedir. Yine kendi ifadesinden bu tür problemlerin o dönemde yaygın olarak kullanıldığı, ancak denklemin çözümünde birden fazla yol mevcut olduğu halde bir tek çözümlerle yetinildiği anlaşılmaktadır. Ebü Kâmil'in bu tür problemlerin çözümünde takip ettiği genel yöntem tamamen cebirseldir ve ayrıca son derece düzenli ve sistematik bir yola sahiptir. Denklemlerde bilinmeyen değerlerin lafzî sembolleri x = şey, y = dinar (altın para), z = fels (bakır para) ve dördüncü değer = hâtem olarak verilmekte ve bu dört tabir başka hiçbir anlamda kullanılmamaktadır. Sabit sayıya ise dirhem veya adet kelimeleriyle işaret edilir ve sayılar da kelimelerle gösterilir; cetveller ve eserin son sayfasında verilen rakamlar dışında Hint rakamları kullanılmaz. Leiden ve Paris'te iki nüshası bulunan (Sezgin, V, 281) *Kitâbü'l-Ṭarâ'if*'in ilk defa Mantualı Mordekhai Finzi tarafından İbrânîce'ye tercüme edildiği bilinmekteyse de (Münih, Bayerische Staatsbibliothek, hebr. nr. 225/4) G. Sacerdote, bu tercümenin doğrudan Arapça'dan değil İspanyolca'dan yapılmış olabileceğini belirtmiş, H. Suter de daha sonra bu görüşü doğrulamıştır. Buna göre eserin ilk önce İspanyolca'ya çevrilmiş olması gerekmektedir. Ayrıca Suter'e göre Paris Bibliothèque Nationale'de (nr. 7377A, 6) kayıtlı yazma da *et-Ṭarâ'if*'in Latince tercümesidir. Eserin Arapça metni Ahmed Selîm Saîdân tarafından yayımlanmıştır ("Kitâbü Ṭarâ'if li-Ebü Kāmil", *Tārḥu 'ilmi'l-cebr fi'l-âlemi'l-ʿArabî*, Küveyt 1986, I, 67-80). 3. *Risâle fi'l-muḥammes ve'l-muʿaşşer*. Dördüncü dereceden ve irrasyonel katsayılı ikinci dereceden katışık denklemlerin çözümlerini ihtiva eden bu kitapta cebirsel yöntemler geometrik problemlere uygulanmıştır. Dikkati çeken bir nokta, sabit sayının o güne kadar yapıldığı gibi "1" rakamı veya bir harf ile gösterilmeyip "10" rakamı ile

EBÜ KÂMİL

gösterilmiş olmasıdır. İbrânîce'ye de tercüme edilmiş olan eser (Müni, Bayerische Staatsbibliothek, hebr. nr. 225/3), Suter tarafından Bibliothèque Nationale'de kayıtlı (Lat., nr. 7377A) Latince versiyonundan Almanca'ya çevrilerek şerhedilmiştir ("Das Buch der Selteneiten der Rechenkunst von Abū Kāmil al-Misrī", *Bibliotheca Mathematica*, XI, Leipzig 1910-1911, s. 100-120). G. Sacerdote ise eseri İtalyanca'ya tercüme edip incelemiştir (*Il Trattato del Pentagono e del Decagono di Abū Kāmil Shogīa ben Aslam ben Mohammad*, Leipzig 1896). Sacerdote'nin işaret ettiği gibi Pizalı Leonardo, *Practica geometriae* adlı eserinde Ebū Kāmil'in bu çalışmasından faydalanmış ve bazı alıntılar yapmıştır.

Ebū Kāmil'in klasik ve modern kaynaklarda zikredilen diğer eserleri de şöyle sıralanabilir: 1. *Kitābū'l-Cem' ve't-tefrīk*. Hesapta kullanılan dört işlem kurallarından bahseder. Dolayısıyla hisābū'l-hindiden ziyade hisābū'l-hevāiye ait olması gerekir. İbnü'n-Nedīm *el-Fihrist*'inde Hārizmī'ye de benzer isimde bir eser nisbet eder; bunların her ikisi de zamanımıza ulaşmamıştır. Ancak bu isme karşılık olan Latince *Liber augmenti et diminutionis* adında bir kitapla aynı konuda iki de İbrânîce çalışma mevcuttur. Bunlardan en az biri Hārizmī'nin veya Ebū Kāmil'in kitabının tercümesi olabilir. 2. *Kitābū'l-Ḥaṭa'eyn*. Bilinmeyen tesbitinde çift yanlış yönteminin kullanımından bahsetmektedir. 3. *Ke-mādlū'l-cebr ve temāmih ve'z-ziyāde fī uşūlih*. *Kitābū'l-Kāmil* adıyla da bilinmektedir. Kātib Çelebi'nin zikrettiği bu eser, Sālih Zeki'ye göre Ebū Kāmil'in cebir üzerine kaleme aldığı ilk çalışmasıdır. Yine Sālih Zeki'ye göre Ebū Kāmil bu kitabında zımnen Hārizmī'ye öncelik iddiasında bulunmaktadır. Taşköprizade de *Miftāhu's-sa'ade*'sinin "ilmū'l-cebr ve'l-mukābele" maddesinde, cebir sahasındaki "mebsut" eserlerin ikincisi olarak *Kitābū'l-Kāmil*'i kaydetmektedir. 4. *Kitābū'l-Veşāyā bi'l-cebr ve'l-mukābele*. 5. *Kitābū'l-Veşāyā bi'l-cūzūr*. Kātib Çelebi tarafından zikredilen eserin Musul'da bir nüshası bulunmaktadır (Ali es-Sāiğ Özel Ktp., nr. 294/3). 6. *Kitābū'l-Misāha ve'l-hendese*. Yer ölçümü ve geometriyle ilgili bir eserdir. Fuat Sezgin'in *Misāhatū'l-arazīn* adıyla zikrettiği eserle (Tahran, Meclis-i Senā Ktp., nr. 2672/6) aynı olmalıdır. *Kitābū'l-Felāh*, *Kitābū Miftāhī'l-Felāh*, *Kitābū't-Ṭayr*, *Kitābū'l-Kifāye* ve *Kitā-*

bū'l-ʿAşır adlı eserlerinin muhtevaları hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Ebū Kāmil, yukarıda özetlenen cebiri ile Kereci başta olmak üzere kendinden sonra gelen birçok İslām matematikçisini etkilemiştir. Ortaçağ Avrupa matematiğinin kurucusu kabul edilen Pizalı Leonardo Fibonacci'nin (ö. 1240 [?]) *Liberal abaci*, *Practica geometriae* ve *Liberal quadratorum* adlı kitapları ile Boncompagni tarafından *Scritti I* ve *Scritti II* adı altında yayımlanan yazılarından, Ebū Kāmil'in cebirinden derin biçimde etkilenmiş olduğu anlaşılmaktadır. Ebū Kāmil cebir ilmine Hārizmī'ye göre daha nazari, Öklid'e göre ise daha ameli bir yaklaşım getirmiş, böylece uygulamaya yönü ağır basan eski Bâbil-Hārizmī cebir geleneğiyle teorik Yunan cebir geleneği arasında bir sentez yaparak formal cebirin gelişmesine önemli katkılarda bulunmuştur.

BİBLİYOGRAFYA :

Ebū Kāmil, *Kitābū'l-Cebr ve'l-mukābele* (nşr. Fuat Sezgin), Frankfurt 1986; İbnü'n-Nedīm, *el-Fihrist*, Beyrut, ts. (Darū'l-Marife), s. 392, 393, 394; İbnü'l-Mecdi, *Ḥaviyyū'l-lübāb*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3168, vr. 101^b. 102^a; İbn Haldūn, *Mukaddime*, III, 1129; Taşköprizade, *Miftāhu's-sa'ade*, Beyrut 1985, I, 69; *Keşfü'z-zunūn*, II, 1024, 1407-1408, 1469-1470; *Hediyetü'l-ʿarīfīn*, I, 415; Sālih Zeki, *Āsâr-ı Bâkiye*, İstanbul 1329, II, 253-255; Suter, *Die Mathematiker*, s. 43-44; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 390; M. Levey, *The Algebra of Abu Kamil*, London 1966; a.mlf., "Abū Kāmil Shujā", *DSB*, I, 30-32; Kehhāle, *Mu'cemū'l-mū'ellifīn*, I, 70; IV, 295; Sezgin, *GAS*, V, 277-281; Ahmed Selim Saidān, *Tārīhu 'ilmi'l-cebr fi'l-ʿālemi'l-ʿArabī*, Küveyt 1986, I, 46-59, 67-80, 81-82; Adil Anbuba, "L'algebre arabe aux IXe et Xe siècles. Aperçu general", *Journal of the History of Arabic Science*, II/1, Halep 1978, s. 66-100; Melek Dosay, "Ebū Kāmil Şucā'n Cebiri", *DTCFD*, XXXII/1-2 (1988), s. 127-130; XXXIV/1-2 (1990), s. 57-68.

CENGİZ AYDIN

EBÜ KATÂDE

(أبو قتادة)

Ebū Katāde el-Hāris b. Rib'ī
b. Beldeme el-Ensārī el-Hazrecī
(ö. 54/674)

Hz. Peygamber'in
süvarisi olarak tanınan
cengâver sahâbî.

Adının Nu'mân, Amr, Avn ve Beldeme olduğu da nakledilir. Medineli olup Benî Selime kabilesindendir. Bedir Gazvesi'nde bulunduğu dair rivayet zayıf görülmekle birlikte daha sonraki bütün gazvele-

re katıldığı bilinmektedir. Hicretin 8. yılı Şâban ayında (Kasım-Aralık 629) Benî Gatafân'a gönderilen Hadıra Seriyyesi ile aynı yıl ramazan ayında yapılan Batn-ı İdam Seriyyesi'ne kumandanlık etti. Bu ikinci seriyyede kumandanın Abdullah b. Ebū Hadred olduğu da rivayet edilir. Savaşlarda gösterdiği kahramanlıklar sebebiyle Hz. Peygamber'in takdirini kazanıp duasını aldı. Gâbe Gazvesi'ndeki gayret ve başarısından dolayı Resûlul-lah onun hakkında, "Süvarilerimizin en hayırlısı Ebū Katāde'dir" demıştır (Müslim, "Cihād", 132). Bir gazvede gece boyunca devam eden yolculuk sırasında Hz. Peygamber sabaha karşı bineğinin üzerinde uyuklamaya başlayınca Ebū Katāde onu iki defa uyandırmadan doğrulttu; üçüncüsünde Resûl-i Ekrem uyanarak kendisine, "Peygamberini koruduğun için Allah da seni korusun" diye dua etti (Müslim, "Mesâcid", 311).

Ebū Katāde'nin, Hz. Ömer'in emri üzerine sefere katılarak Fars bölgesi hâkimini bizzat öldürdüğü ve onun üzerindeki değerli zırhın kendisine ganimet olarak verildiği rivayet edilmektedir. Hz. Ali onu Mekke'ye vali tayin etti; daha sonra azlederek yerine amcası Abbas'ın oğlu Kusem'i getirdi. Muâviye b. Ebū Süf-yân Medine'ye gelişinde, yakınlarını kayırmaması sebebiyle ensarın kendisine karşı tavrı alıp onu karşılamaması üzerine durumu Ebū Katāde'ye şikâyet yolu söylediği zaman Ebū Katāde ensarı savunur tarzda konuşmuş ve Hz. Peygamber'in kendilerine, "Benden sonra insan kayırma olaylarına şahit olacaksınız" dediğini belirtmiştir. Muâviye bu konu ile ilgili olarak Hz. Peygamber'in ne tavsiye ettiğini sormuş, Ebū Katāde'nin sabır tavsiye ettiğini söylemesi üzerine o da aynı tavsiyede bulunmuştur. Muâviye devrinde Medine valisi olan Mervân, Hz. Peygamber'in ve ashabının savaş yaptıkları yerleri Ebū Katāde ile birlikte dolaşarak ondan buralarda geçen olaylar hakkında bilgi almıştır.

Ebū Katāde Hz. Peygamber'den başka Muâz b. Cebel ve Hz. Ömer'den de rivayette bulunmuştur. Rivayet ettiği hadislerin sayısı 170 olup bunlardan on biri Buhārî ve Müslim'in *el-Cāmi' uş-şahih*'lerinde, ayrıca ikisi yalnız Buhārî'de, sekizi yalnız Müslim'de bulunmaktadır. Kendisinden Enes b. Mâlik ve Cābir b. Abdullah'tan başka Saîd b. Müseyyeb, Atâ b. Yesâr, oğulları Abdullah ve Sâbit, âzatlı kölesi Nâfi' b. Abbas ve daha başkaları hadis rivayet etmişlerdir.